

355.233(=163.41)(44+493)"18/191"
COBISS.SR-ID 34884361

Оригиналан научни рад
Примљен: 12. јун 2020.
Прихваћен: 02. октобар 2020.

Пуковник др Слободан Ђукић, доцент
Војна академија, Београд
e-mail: slobodan.djukic@va.mod.gov.rs

ШКОЛОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ СРПСКИХ ОФИЦИРА У ФРАНЦУСКОЈ И БЕЛГИЈИ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. И ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА*

АПСТРАКТ: Средином 19. века Србија је имала мали број школованих грађана, због чега је настала пракса да се за потребе државне службе српски младићи школују у иностранству. У раду је приказано школовање српских официра у Француској и Белгији у другој половини 19. и првој деценији 20. века. Рад је написан на основу грађе Војног архива у Београду, Архива Србије, Архива САНУ, наставне и војностручне литературе која се налази у Центру за војнонаучну документацију и информације (ЦВНДИ) у Београду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Школовање официра у Француској, Војна академија, војна литература, српска војска

Средином 19. века у Кнежевини Србији осећала се велика потреба за образованим грађанима. Млада српска држава морала је из темеља да гради своје институције, а није имала довољан број учених људи. Због тога је кнез Милош Обреновић још 1830. године по-

* Рад је настао као део истраживања на научном пројекту Војне академије Универзитета одбране „Војска у политичком систему Србије” који финансира Министарство одбране Републике Србије (број пројекта ВА-ДХ/1/19-21).

слао у Беч и Пешту на студије медицине шесторицу младића, а још по једног је изабрао за фармацију и сликарство.¹ Међу првим српским младићима школованим у иностранству били су и они који су се спремали за војни позив. Кнез Милош Обреновић је 1833. године упутио 30 српских младића на школовање у Русију. Када су се они 1836. године вратили са школовања, били су први школовани официри у Србији.²

После абдикације кнеза Милоша Обреновића на власт у Србији дошли су Уставобранитељи (1842–1858), који су имали узор у развијеним европским државама. У време док су они били на власти српски официри се први пут упућују на школовање у државе средње и западне Европе. Приликом избора државе у којој би се официри школовали, осим политичког момента, водило се рачуна о угледу војске и цени школовања. Средином 19. века Француска је сматрана највећом војном силом у Европи, али је Државни савет ипак одлучио да тројицу српских младића 1846. године пошаље у Пруску, да тамо стекну војно образовање.³

У време док су се тројица српских младића налазила на школовању у Берлину, капетан Миливоје Петровић Блазнавац упућен је на школовање у Француску. Најпре је отишао у Беч, али је убрзо прешао у Париз да учи хемију, а на крају у Мец у чувену Артиљеријску школу.⁴ На крају школовања допуштено му је да обиђе фабрике за производњу наоружања у Француској и Белгији. Боравак Миливоја Петровића Блазнавца на школовању у Француској завршио се дипломатским и војним скандалом. Французи су се љутили на Блазнавца, па и на српску владу, „стога што су они њему као државном

¹ Опширније: Љубинка Трговчевић, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку* (Београд: Службени гласник, Историјски институт, 2003); Радош Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004).

² Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша* (Београд: Научно дело, 1957) 276–280.

³ На школовање у Артиљеријско-инжињеријску школу у Берлину упућени су Јован Белимарковић и Петар Протић Драгачевац, док је Ранко Алимпић уписао Ратну школу у Берлину.

⁴ Драга Вуксановић-Анић, *Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање* (Београд: Српска књижевна задруга, Војноиздавачки и новински центар, 1993), 31.

питомцу сва своја војна заведенија, која је хтео видети и испитати, показали, да би само могао што боље научити, а он место да оде у своју земљу, како су му они саветовали, отиде право у Русију”, баш уочи Кримског рата (1853–1856).⁵

По повратку у Србију мајор Миливоје Петровић Блазнавац постављен је за начелника Војног одељења у Министрству унутрашњих дела. Он је заинтересовао министра унутрашњих дела Илију Гарашанина за школовање српских младића у Француској. У том циљу министар Гарашанин, у чијој надлежности се налазила и војска, путовао је у Француску 1852. године. У Паризу, где је лепо примљен, добио је усмена обећања да ће Француска помоћи српској влади у погледу школовања официра. Гарашанин је најпре послао свог сина Светозара на школовање у Мец, а касније и млађег Милутина, који се у Француској школовао (1860–1868) најпре на Лицеју, па на Политехници и на крају у Артиљеријској школи у Мецу.⁶

Српско-француска војна сарадња интензивирана је у време Кримског рата (1853–1856). Србији, која је у овом рату била неутрална, запретила је опасност да буде окупирана од Аустрије, због чега су предузете мере за утврђивање границе и организовање народне војске. Кнез Александар Карађорђевић је, преко француског генералног конзула у Београду, упутио захтев министру спољних послова Друену де Лиису (Edouard Drouyn de Lhuys) да се један француски инжињеријски официр стави на располагање српској влади. Француска је пристала да пошаље свог официра у Србију, рачунајући да ће на тај начин ојачати своје позиције код власти у Београду. Одлучено је да се у Србију упути инжињеријски капетан Иполит Монден (Hippolyte Florentin Mondain). Монден је у Србији провео две године (1853–1855), проучавајући могућности за одбрану границе и мере за унапређење војне организације у Србији.⁷

Током боравка у Београду Монден је оставио повољан утисак код српских власти. Образовани и стручни официри као што је

⁵ Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књ. I–II, средιο Стеван Ловчевић (Београд: Српска краљевска академија, 1931), 180; Милева Алимпић, *Живот и рад генерала Ранка Алимпића* (Београд: Српска краљевска државна штампарија, 1892), 122.

⁶ Д. Вуксановић-Анић, *н. д.*, 34.

⁷ Д. Вуксановић-Анић, *н. д.*, 35–37; Урош Татић, „Иполит Монден у Србији. Први боравак (1853–1855)”, *Војноисторијски гласник*, 1 (2013), 71–79.

био Иполит Монден били су преко потребни српској војсци. У време када се капетан Монден спремао за повратак у Француску, десет питомаца 1. класе Артиљеријске школе у Београду завршило је школовање. Министарство унутрашњих дела предложило је 1855. године Државном савету да се свршени питомци Артиљеријске школе упуте у иностранство на даље школовање. Пошто су све војне науке највише развијене у Француској, предложено је да се српски официри упуте у Француску, „да се у француским заведенијама сваки по својој струци, јошт усавршенствују, пробавивши толико времена колико тога ради нужно буде; наравно да осим теоритични јошт и практична знања прибаве”.⁸

Најпознатија војна школа за артиљерију и инжињерију у Француској налазила се у Мецу, али још док је Блазнавац био на школовању у Француској издато је решење да се странци не примају у школу. Постојала је могућност да српски питомци одређени за артиљерију и инжињерију не буду примљени на школовање у Француској. Због тога је Блазнавац предложио Државном савету друго решење. „По томе дакле, треба да се питомци за артиљерију и за воено инџинирство, ако не може бити у Француску, пошљу у Прајску.” Питомци одређени за администрацију и генералштаб требало је такође да се пошаљу у Француску. „Ако би се догодило да се наши питомци неби примили у надлежне заводе у Француској, онда да се пошљу у Прајску.”⁹

Блазнавац је предложио да се потпоручник Александар Николић пошаље „у цивилно инџинирско заведение у Паризу, најславније у Европи овог рода”. Имајући у виду препреке које су стајале на путу српским државним питомцима, Блазнавац је предложио да се свршени питомци пошаљу на школовање у различите државе. „Макар да су незгоде скопчане с тиме да се једни питомци шаљу у једну државу, а други у другу и то због разногласија, које се после међу њима порађа о различитим системима и предметима, опет ће се морати ово чинити а време ће учинити да изчезне разногласије, пошто ће питомци, дуже расуждавајући о стварима, напослетку доћи у стање, да сами увиде, шта је добро или боље у овој или оној држави.”¹⁰

⁸ Архив Србије, Државни Савет, 1855, 448.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

Државни савет није успео да добије дозволу француских власти за школовање генералштабних, артиљеријских и инжињеријских официра у тој земљи, због чега су четири српска официра упућена на школовање у Пруску, а тројица у Аустрију. На школовање у Француску отишли су Александар Николић, Марко Катанић и Арсеније Станојевић. Потпоручник Александар Николић завршио је инжињеријску школу *École impériale Despanto stanfee* у Паризу. Потпоручник Марко Катанић изучавао је у Француској војну администрацију боравећи у Паризу годину дана и десет месеци. Арсеније Станојевић се усавршавао у изради барута.¹¹ Српски официри који су упућени на школовање у Француску били су под надзором капетана Иполита Мондена, који се 1855. вратио у своју земљу. Због обавеза према српским питомцима Монден је често био приморан да из Версаја, где је био на служби, долази у Париз. Као накнаду за трошкове превоза, а да би га наградила за уложени труд, српска влада одлучила је да Мондену буде уплаћена сума од 500 талира годишње.¹²

Пракса школовања свршених питомаца Артиљеријске школе у иностранству настављена је са наредним генерацијама. Најбољи питомци друге класе Артиљеријске школе потпоручници Љубомир Ивановић и Стеван Здравковић упућени су 1856. године на студије политехнике у Паризу. Љубомир Ивановић завршио је (1856–1859) генералштабну школу, а Стеван Здравковић (1856–1861) политехничку и вишу инжињеријску школу (*Des Ponts et Chaussées*) у Паризу.¹³ Осим у Француску, млади српски официри одлазили су на усавршавање и у Белгију. Артиљеријски потпоручници Милутин Јовановић и Илија Чолак-Антић боравили су од почетка 1857. до октобра 1858. године у Белгији. Милутин Јовановић провео је годину дана на служби у фабрици топова ради „усавршавања у администрацији ливења топова и ђулади“, док је Илија Чолак-Антић био у фабрици пушака у Лијежу ради изучавања фабрикације пушака и осталог ручног оружја. У то време металургија се почела нагло развијати, а челик се почео употребљавати за израду оружја и друге бојне спреме. Артиљеријски потпоручник Павле Шафарик обишао

¹¹ Војни архив у Београду, П-14, К-22, Д 01/01, Ф 1.

¹² Архив Србије, МИД 41/1857 и ПО 13/47, 1857.

¹³ Војни архив у Београду, П-14, К-22, Д 01/01, Ф 1.

је фабрике оружја у Аустрији, Немачкој и Француској с намером да се упозна са фабрикацијом разних метала, а нарочито челика.¹⁴

Српска влада била је задовољна сарадњом са потпуковником Иполитом Монденом, због чега је он други пут дошао у Србију 1860. године. Кнежевим указом од 20. марта 1860. године прецизирани су услови под којима је Иполит Монден примљен у државну службу, на место управитеља грађевина. Већ 22. септембра 1860. Монден је постављен на дужност начелника Главне војне управе, уместо старог начелника Константина Хранисављевића. Пошто је државна управа реорганизована у октобру 1861, пуковник Иполит Монден постао је први министар војни у Србији. У кабинету Илије Гарашанина Монден је, поред дужности министра војног, заступао и министра грађевина. Иполит Монден остао је на челу војног министарства у Србији пуне четири године, све до априла 1865, када га је на том положају заменио Миливоје Петровић Блазнавац.¹⁵

За време док је Иполит Монден био на месту војног министра, у српској војсци јаче се осетио француски утицај. Прво што је предузео, било је да се стара руска правила у српској војсци замене француским правилима. У том циљу је уз помоћ српских официра школованих у Француској саставио нарочита упутства за српску војску.¹⁶ Потом је сам прилагодио француски Војни законик српским приликама. Законик је измењен у мери да су биле дозвољене и телесне казне, чега није било у француском законнику. Монден је за четири године на челу српског Министарства војног учинио све што је било у његовој моћи да српску војску организује по француском узору. У односу на претходни руски узор, Монденове реформе биле су видни напредак.

Интересовање младих српских официра за школовање у Француској било је велико, о чему сведочи и следећи пример. Поручник Петар Топаловић био је на стажирању у пруској војсци (1861–1863) године. Незадовољан својим статусом, а у жељи да настави школо-

¹⁴ Исто.

¹⁵ Љуба Поповић, Милић Милићевић, *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918* (Београд: Војноиздавачки завод, 1998) 35–38; Урош Татић, „Иполит Монден у Србији. Други боравак (1861–1865)”, *Војноисторијски гласник*, 1 (2014), 59–84.

¹⁶ Д. Вуксановић-Анић, *н. д.*, 49–53.

вање, јануара 1863. године поднео је оставку на државну службу и отишао у Француску. У Паризу је завршио курс генералштабне школе (Ecole supérieure de guerre). По повратку из Француске поново је примљен у српску војску 1866. године, на дужност професора Стратегије у Војној академији у Београду. После Љубомира Ивановића и Петра Топаловића Ратну школу у Паризу (Ecole supérieure de guerre) завршио је 1876. и генералштабни капетан II класе Јеврем Велимировић. На основу сачуваних докумената не може се утврдити тачан број српских официра који су били на школовању или усавршавању у Француској и Белгији. Познато је да је у периоду 1855–1875. године, од 147 свршених питомаца Артиљеријске школе у Београду, 56 наставило школовање у некој од европских држава.¹⁷

Један од начина усавршавања српских официра у иностранству била су путовања на различите научне скупове и изложбе. На таквим путовањима српски официри стицали су корисна знања и искуства. Јован Мишковић путовао је 1875. године у Француску на конгрес географских научника и изложбу која је том приликом приређена у Паризу. На пут је кренуо из Београда и преко Беча и Минхена стигао у Париз 23. јула. Имао је прилику да посматра аустријску, немачку и француску војску и о томе је оставио драгоцену сведочења. У Франкфурту је присуствовао смени страже немачке војске и том приликом запазио: „Марширање оштро и у ногу, али изгледа усиљено, а не гибко као код Аустријанаца, но не и комотно као код Француза”.¹⁸

Српски официри су после боравка у иностранству у Србију доносили дела европских војних теоретичара. У почетку су војна правила и књиге преводили, а касније су настале компилације и оригинални научни радови. Са француског језика преведена је прва страна књига у српској војној литератури *Ратна начела Наполеонова* (J. Du Maine, *Maximes de guerre de Napoléon*, Paris, 1850). Књигу је превео питомац 3. класе Артиљеријске школе Димитрије Ђурић 1860. године. Младен Ненадовић је 1865. превео дело Анри Жоминија (Henry Jomini), *Аналитички план великих ратних операција* (*Précis de l'art de guerre ou nouveau tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire. I partie,*

¹⁷ „Статистика Војне академије”, *Ратник*, књ. III, св. I, 1880, 86.

¹⁸ Архив САНУ, Историјска збирка бр. 7242/VI, Белешке Јована Мишковића.

Paris 1838.). Дело под називом Стратегија (Cours d'art et d'histoire militaires. Paris 1873), чији је аутор професор ратне вештине у генералштабној школи у Паризу потпуковник Ж. Виал (Vial), превео је Петар Топаловић 1876. године. Артиљеријски капетан Коста Костић превео је 1878. дело *Гађање и нишањење топовима и мерзерима* (H. Plessix, Nouveau cours spécial à l'usage des candidats au grade de sous-officier dans les régiments d'artillerie. Paris 1878). Инжињеријски официр Стеван Здравковић објавио је 1875. године уџбеник Основна меканика (Cours de mécanique). Он је 1880. написао Подсетник за инжињеријске офицере, што је био веран превод француске књиге којом се служио Aid-mémoire-a.¹⁹ Коста Радисављевић је 1881. преводио дела Анри Бријалмона (Henry Brialmont) *Пољска фортификација* (Manuel de fortification de Campagne, Bruxelles 1879), а 1883. *Бојна тактика пешадије, коњице и артиљерије* (Tactique de combat des trois arms 1881, Paris). Тако су српски официри који су били на школовању у иностранству стварали српска војна литература.

На Војној академији у Београду за предмет Историја ратне вештине 1880. године користили су се француски уџбеници: La Barre Dupareg - Histoire de l'art de la guerre. Paris; J. Rocquancourt - Cours complet d'art et d'histoire militaires. Paris; в) Vial. - Histoire abrégée des compagnes modernes. Paris.²⁰ У библиотеци Главног генералштаба у Београду 1880. године била је 381 штампана књига, од чега само 49 наслова на српском језику. Највећи број правила и књига, чак 182, писан је на немачком језику. Од тог броја 152 књиге су штампане у Немачкој, а 30 у Аустрији. У Паризу су штампане 83 књиге. У Берну, Цириху, Баселу и Женеви штампано је 56 књига на немачком и француском језику. У библиотеци је било и девет правила која су објављена у Букурешту. Једна књига на италијанском језику. под насловом Regolamento delle Istruzioni pratiche dell'Artiglieria, штампана

¹⁹ У писању књиге Стеван Здравковић служио се следећим француским делима: Aide-Mémoire à l'usage des officiers du génie par J. Laisné. - Aide-Mémoire des ingénieurs, des architectes etc. par J. Claudel - Aide-Mémoire de mécanique pratique par Arthur Morin - Traité de mécanique appliquée aux machines par J. V. Poncelet.

²⁰ „Програм за полагање пријемног испита при ступању у вишу школу Војне академије”, *Ратник*, књ. IV, св. XI, 1880, 556.

на је у Торину 1860, а књига Воински Уставъ, написана на руском језику, објављена је у Петрограду 1844. године.²¹

Када је Кнежевина Србија стекла пуну државну независност 1878. године, настале су повољније прилике и могућности за усавршавање и школовање српских официра у иностранству. Србија је добила право да као независна држава успостави војну сарадњу са другим европским земљама на равноправним основама. Истовремено су потребе српске војске за стручним официрским кадром порасле, јер је после ратова са Турцима (1876–1878) предстојало преоружање и модернизовање војске.

Војни министар потпуковник Јован Мишковић радио је на томе да начелно и дугорочно реши питање школовања и усавршавања српских официра у иностранству. Он је предложио кнезу Милану Обреновићу да се сваке године известан број српских официра шаље у „стране војске од ауторитета, да прибирају војна искуства, да се вежбају и што треба примењују на нашу војску”.²² У том циљу Мишковић је затражио да Главни генералштаб, Артиљеријски и Инжињеријски комитет размотре ово питање и доставе своје мишљење војном министру.²³

Комисија Главног генералштаба предложила је да се у иностранство пошаље мањи број млађих официра, који би слушали предавања код познатих професора у реномираним војним школама. Они би се упознали са садржајем и методом предавања појединих војних предмета и на тај начин спремали за професоре Војне академије у Београду. Закључено је да треба створити боље услове за теоријску припрему официра у Србији. Предложено је да се у већим гарнизонима оснују војничке библиотеке, а да се библиотека Главног генералштаба и Војне академије редовно снабдева потребним бројем добрих страних војних књига и да се сва нова војна дела од вредности на време набављају.

Комисија се нашла пред дилемом да ли официре треба увек слати у једну или у различите државе. Слањем официра у једну др-

²¹ „Библиотека Главног генералштаба”, *Ратник*, књ. II, св. VI–XII, 1880, прилог.

²² Архив САНУ, Историјска збирка, бр. 7241, Дневник Јована Мишковића, 11.

²³ „Шиљање официра у стране земље за стручно изображавање”, *Ратник*, књ. II, св. VII, 1879, 45.

жаву најлакше би се остварило јединство погледа у српском официрском кору, што би повољно утицало на целокупни развитак војске. Међутим, ниједна војска, ма колико да је била напредна и развијена, није у свему била најбоља. У некој војсци било је нешто што је било боље, или за услове српске војске прихватљивије, него у оној војсци која је сматрана за најбољу. На крају је комисија предложила да је најкорисније да се српски официри шаљу на школовање и изучавање појединих питања у различите државе, у зависности од тога у којој држави је питање које се жели изучити најбоље решено. Као аргумент јенаведено да би се тешко пронашла држава која би дозволила слободан приступ свим њеним заводима и војним установама.

Узимајући у обзир војни буџет и материјалне могућности Кнежевине Србије, Генералштабна комисија предложила је да се један официр пошаље у Берлин у генералштабну школу (*Kriegs akademie*) да се спрема за професора ратне историје и стратегије. Један официр да се упуту у Париз у генералштабну школу (*Ecole supérieure de guerre*) да се спрема за професуру тактике и генералштабних послова.²⁴ Када је стажирање у трупи дошло на дневни ред, Генералштабна комисија била је сложна и једногласна да се четири пешадијска официра и један коњички пошаљу на стажирање у Пруску.

Артиљертијски комитет са пуковником Савом Грујићем на челу предложио је да се шест официра упуту на стажирање у трупу, а четворица у разне заводе и лабораторије за технику. Осим тога предложено је да се један српски официр пошаље на вишу артиљеријску школу у Беч у циљу да се спреми за професуру на Војној академији. „У осталом и ради самог познавања Аустрије као нашег суседа нужно је да се остане с њима у додиру.” Пуковник Грујић предложио је да се три српска артиљеријско-техничка официра упуте на школовање у Русију и један у Белгију.

Официр за ливницу и лафетницу да се пошаље у Петербуршки арсенал „с тога, што је једина Русија тако толерантна особито према нама, да дозволи да се види и научи све што је нужно једном официру који се спрема за овај посао”. За пушкарницу је требало упутити једног српског официра у Белгију, а он би посећивао фабрике у Лијежу, „јер се зна да се у Европи највише и најбоље пушке раде у Лије-

²⁴ Исто, 52.

жу”. Тај официр требало је да проучи администрацију фабрика у Белгији, како би „доцније могао нашу фабричку администрацију удесити према тамошњим”. Став Артиљеријског комитета био је да се шест артиљеријских официра за трупну службу упути у Пруску, „јер нема сумње да је ова држава са најбољом војном организацијом, најбољом спремом, најбољим начином изобраења војника и што су и до сад тога ради официри наши највише тамо ишли”.²⁵

Председник инжињеријског комитета пуковник Стеван Здравковић предложио је да се у иностранство пошаље један официр у школу и три официра у трупу ради изучавања инжињеријске струке. Инжињеријског официра требало је упутити у војноинжињеријску школу у Француској, а ако у овој земљи не би могао бити примљен, у Русију. Инжињеријски комитет изнео је став да се сва три официра пошаљу на стажирање у Пруску: један за пионирство и саперство, један за понтонирство и један за минерство.²⁶

Школовање и усавршавање српских официра у страним војскама било је уско повезано са војном, а нарочито политичком ситуацијом у којој се Кнежевина Србија налазила после Берлинског конгреса 1878. године. Србија је имала најбоље политичке односе са Аустроугарском монархијом, у којој се осамдесетих година 19. века школовао највећи број српских официра. У то време у Француској и Белгији школовао се мали број српских официра: артиљеријски поручник Божидар Крстић боравио је у Белгији (1883–1884), где се усавршавао у изради и фабрикацији барута; инжињеријски капетан II класе Боривоје Нешић одређен је 1887. за државног питомца у француској инжињеријској школи у Фонтенеблу; поручник Петар Бојовић, одређен је за државног питомца у Француској 1887. године.²⁷

Војна сарадња између Србије и Француске није се одвијала само у области војног образовања. Српски официри позвани су 1880. да присуствују великим јесењим маневрима француске војске. За одлазак у Париз одређени су артиљеријски потпуковник Стеван Пантелић и генералштабни мајор Јеврем Велимировић.²⁸ Пре пола-

²⁵ Исто, 56.

²⁶ Исто, 58–59.

²⁷ „Решење министра војног”, *Службени војни лист (СВЛ)*, 21, 1887, 559.

²⁸ „Извештај господину министру војном о великим маневрима у Француској у септембру 1880. године”, *СВЛ*, 7, 1881, 119–124.

ска на пут добили су задатак да прикупе што више података о извршењу маневара, са циљем „да ова прикупљена дата могу послужити и код нас као материјал за грађење правила и прописа за случај извршења већих маневара наше војске”.²⁹ По повратку у Београд потпуковник Пантелић и мајор Велимировић поднели су детаљан извештај министру војном, не само о маневрима француске војске, већ и о њеној организацији, формацији, обуци и другим важним војним питањима. Тај извештај штампан је 1881. године у Службеном војном листу.

У великим јесењим маневрима 1880. године учествовала је сва француска активна војска и један део резервне војске, што је оставило снажан утисак на српске официре. Владало је мишљење да су велики маневри могући само у Француској, „јер она једина располаже толиким материјалним изворима, да сваке године тако знатну убојну силу може по 1 месец дана држати на ратној нози”.³⁰ Српски официри стекли су утисак да је француска војска у материјалном погледу тако спремна да може свакој европској војсци служити за пример. За војнике и официре се наводи да су на маневрима показали доста издржљивости и воље и да се од осталих европских војника разликују у „особитости слободе како у понашању изван службе, тако и у питањима о вршењу исте. Код француских војника нема војничке укрућености, која је укореењена код других европских војска, што је особина слободног Француског народа”.³¹

Школовање у Француској било је примамљиво за младе српске официре и временом је постало популарно у војсци. Решењем министра војног 1887. одобрено је једногодишње одсуство за одлазак у Француску ради даље спреме капетану II класе Милутину Миловановићу; поручницима пешадијским Милошу Пауновићу и Милошу Васићу и коњичким Јовану Вељковићу и Љубомиру Лешјанину.³² Војном министру непрекидно су стизале молбе официра који

²⁹ Исто, СВЛ, 23, 1881, 487.

³⁰ Исто, СВЛ, 6, 1881, 101–104.

³¹ Исто, СВЛ, 23, 1881, 488.

³² „Одређени за државне питомце на страни”, СВЛ, 51. и 52, 1887, 1369. Накнадним решењем министра војног одобрено је пешадијском поручнику Милошу Васићу да једногодишње одсуство, уместо у Француској, проведе у Аустроугарској, ради практичке службе у трупи. „Решење министра војног”, СВЛ, 7, 1888, 187.

су тражили да оду у неку од страних држава ради изучавања појединих грана војних наука. Уведена је пракса да се расписују конкурси за школовање у иностранству, у којима су били наведени услови и критеријуми које је требало испунити. Услови су се односили на чин, образовање, године службе, познавање страног језика и брачни статус кандидата. Школовање српских официра у иностранству законски је потпуно уређено тек 1900. године, у време министровања пуковника Милоша Васића.³³

За школовање српских официра у иностранству трошена су велика материјална средства. За одлазак и повратак официра у Француску било је потребно 500 динара у злату и поред тога 200 динара у сребру за спремност за пут и остале потребе. Официри су током школовања у иностранству, уз редовну плату, добијали месечни додаток од 250 златних динара. При томе је плата млађег официра, од потпоручника до капетана, у Србији била 1.800–3.200 динара.³⁴ Укупна сума за годишњи боравак само једног официра у иностранству износила је годишње 4.000 динара. За школовање официра у страним државама, војним буџетом 1898. године било је предвиђено укупно 50.000 динара, а наредне године сума је повећана на 75.000 динара.³⁵ Српски официри у иностранству репрезентовали су државу, због чега су били обавезни да у иностранство путују првом класом, да имају удобан стан у угледној четврти града. Официрима је саветовано да се друже с официрима из дотичне државе „без уочљивог наметања”.³⁶

Иако је држава издвајала знатна материјална средства, школовање српских официра у Француској одвијало се уз много потешкоћа. Француске и Белгијске војне власти инсистирале су да српски официри полажу пријемни испит пре уписа у војну школу. Државне питомце требало је прво послати у Француску да усаврше језик, како би могли положити пријемни испит. Инжињеријски поручник Жарко Протић није примљен на школовање у Белгији 1897. године,

³³ „Прописи, наређења и објашњења”, *СВЛ*, 40, 1900, 924.

³⁴ Војни Архив у Београду, П-14, К-12, Ф-1, д 6, 8, 10 и 19.

³⁵ Милић Милићевић, *Реформа војске Србије 1897–1900* (Београд: Војноиздавачки завод, 2002), 110.

³⁶ Војни Архив у Београду, П-14, К-12, Ф-1, д 1; Архив Србије, МИД, ПО, 1897 (пренето у 1898), 0/2, дос. VII, Ф. VIII, д. 737; *СВЛ*, 1900, стр. 699.

јер није владао француским језиком. Српски официри на школовању у Француској имали су и других проблема. Коњички поручник Божидар Пејчиновић и коњички потпоручник Петар Прендић упућени су 1891. године у еквитанциону школу у Сомиру. Пошто су обојица због болести и других узрока у школи постигли „доста слаб успех“, министар војни је у мају 1892. наредио да се врате у Србију.³⁷ Генерал Милован Павловић одобрио је 1894. једногодишње одсуство коњичким поручницима Драгомиру Андоновићу и Живојину Бабићу и потпоручнику Витомиру Христићу „ради усавршавања њихове стручне спреме у коњичкој еквинтационој школи у Сомиру.“ Француска влада је дозволила упис српских коњичких официра у Сомирску еквитанциону школу, с тим да официри, „према утврђеном обичају, набаве и издржавају о свом трошку коње који су им потребни за цело време бављења у тој школи“.³⁸

Велики проблем за српску владу представљала је чињеница да су Французи сваке године примали ограничен број странаца у војне школе. Војни министар генерал Јован Мишковић развио је живу дипломатску активност у намери да што већем броју српских официра обезбеди школовање и трупну службу у Француској. Преко посланика у Паризу тражено је одобрење за школовање наших официра. Дипломатска активност уродила је плодом, тако да је у јулу 1897. године извршен избор официра који ће се слати у Француску: за војноинжињеријску школу одређен је инжињеријски потпоручник Милан Николић; на стажирање у градску артиљерију упућен је артиљеријски поручник Војислав Ж. Милојевић. На школовање у Француску о свом трошку упућена су још двојица српских официра: артиљеријски капетан II класе Михајло Петровић на годину дана у пољску артиљерију; инжињеријски поручник Владислав Дерок на годину дана у железничку трупу.³⁹

На иницијативу краља Милана Обреновића и посредством француског војног аташеа у Србији капетана Маршана, на школовање у Фонтенеблу 1899. примљена су два српска официра: артиљеријски поручник Данило Калафатовић и артиљеријски потпоруч-

³⁷ Архив Србије, МИД-ПО (1892), Р-133, Д-VI, Ф-VII, д 487.

³⁸ Архив Србије, МИД-ПО (1893), Р-143, Д I-V, Ф-I, 21; (1894), Р-147, Д I-VI, Ф-IV, 350, 352, 354.

³⁹ Архив Србије, МИД-ПО 1898, Д I-VII, Ф-VIII, 633, 643.

ник Љубиша Љубишић. Војносудски капетан II класе Лука Момировић примљен је на школовање у Дижон. На стажирање у Амијен упућен је пешадијски капетан II класе Душан Туфегџић, а у Соасон пешадијски капетан II класе Боровоје Маленић. Генералштабни капетан I класе Никола Стефановић упућен је 1900. у Паризу, где је учио француски језик.⁴⁰ На школовању у Бриселу налазили су се 1899. године артиљеријски капетан II класе Ђорђе Шпартаљ и инжињеријски поручник Ђорђе Лазић.⁴¹

После Мајског преврата 1903. у политици школовања српских официра у иностранству наступиле су промене. Ступањем на престо краља Петра Карађорђевића променила се спољна политика Краљевине Србије. Дипломатски сукоб и Царински рат са суседном Аустроугарском (1906–1911), а затим и Анексиона криза 1908, довели су до заоштравања односа, услед чега је војна сарадња између Србије и Хабзбуршке монархије готово сасвим престала. Прекид односа са Аустроугарском довео је до интензивирања војне сарадње са државама Антанте, а нарочито са Француском и Русијом, у којима се школовао велики број српских официра.

Успостављању добре војне сарадње са Француском допринело је познанство краља Петра Карађорђевића са високим официрима француске војске. Петар Карађорђевић био је кадет војне школе у Сен Сиру (Saint Cyr) у Француској 1862–1864. године. Као потпоручник наставио је школовање у Мецу до 1867. године. Војно образовање које је стекао у овим угледним школама, убрзо је имао прилику да примени. У француско-пруском рату (1870–1871) активно је учествовао борећи се у редовима пука који је образован од странаца у Туру, истакао се у биткама код Орлеана и добио одликовање. По завршетку француско-пруског рата повукао се из активне војне службе у Француској. Године 1875. под именом Петар Мркоњић учествовао је у херцеговачком устанку, на челу групе од неколико стотина бораца. Доласком краља Петра Карађорђевића на престо Србије француски утицај у војним пословима почиње да превладава.⁴²

⁴⁰ Архив Србије, МИД-ПО 1898, Д I-VII, Ф-VIII, 652, 654; Војни Архив у Београду, П-14, К-12, Ф-1, д. 2/1-1; М. Милићевић, *н. д.*, 107.

⁴¹ Архив Србије, МИД-ПО 1899, Р-214, Д I-IX, Ф-X, 298, 304; Архив Србије, МИД-ПО 1898, Р-194, Д I-VII, Ф-VIII, 644, 675.

⁴² Д. Вуксановић-Анић, *н. д.*, 133–134.

Краљ Петар је 1904. године у Београду организовао скуп класних другова, уз присуство 48 високих француских официра.⁴³

Оријентација Србије на војну сарадњу са Француском почетком 20. века била је не само политички него и војно оправдана. На основу предавања Фердинанда Фоша (Ferdinand Foch) на Ратној школи у Паризу развијена је француска војна доктрина офанзиве по сваку цену (*offensive à outrance*), која је привукла интересовање стручне јавности у Европи. У Србији се објављују дела водећих француских војних теоретичара: а) Виктор-Бернар Дерексгај (Viktor-Bernard Derrécagaix), *Рат и војска*, Београд 1903 (*Le guerre et armée*. Paris 1903); б) Жил Левал (Jules-louis Lewal) *Стратегија марша*, Београд 1906 (*Stratégie de marche*. Paris 1893), в) Алфред де Вињи (Alfred de Vigny), *Робовање и величина војничког позива*, Београд 1912 (*Servitude et Grandeur militaires*. Paris 1835), г) Ардан ди Пик (Charles Ardant du Picq), *Студија о борби*, Београд 1911 (*Études sur le combat*. *Combat antique et combat moderne*. Paris 1904). У војном часопису *Ратник* штампано је дело Андреа Гавеа (André Gavet) *Вештина командовања* (*L'art de commander*, Paris 1899).

Почетком 20. века српски официри све више одлазе у Француску ради изучавања француског језика, који је био неопходан за изучавање модерне војне литературе. Наредбом министра војног од 14. новембра 1903. године одобрено је једногодишње одсуство за Француску свршеним приправницима за генералштабну струку ради усавршавања у француском језику: пешадијском капетану I класе Милошу Станковићу, артиљеријском капетану I класе Драгомиру Стојановићу, артиљеријским капетанима II класе Михаилу Јовановићу, Милошу Јовановићу и инжињеријском капетану II класе Миленку Недићу.⁴⁴

Француска је била прва држава у којој је захваљујући техничким проналасцима развијен систем брзометне артиљерије. Куповином француских брзометних топова *инајдер-кане* (Schneider-Canet et Cie en Creusot) 1907. године Србија се додатно везала за Француску. Средином фебруара 1907. војно министарство расписало је конкурс за слање у Француску једног вишег официра у артиљеријску школу и

⁴³ „Различности”, *Ратник*, књ. LVII, св. IV, 1904, 714–716.

⁴⁴ „Наредбом министра војног”, *СВЛ*, 47, 1903, 899.

11 артиљеријских капетана у трупу ради спреме за наставнике за нову српску брзометну артиљерију.⁴⁵ Француска је била држава у којој се почетком 20. века најбрже развијало цивилно и војно ваздухопловство. На основу тога, решењем министра војног од 9. фебруара 1912. упућени су у Француску на практичан курс за изучавање авијатике и руковање аеропланима официри Милош Илић, Живојин Станковић и Јован Југовић, те подофицири Михајло Петровић, Миодраг Томић и Војислав Новичић. Исте године у Француској су купљени авиони, а по повратку у Србију у Нишу је 24. децембра 1912. године основана Ваздухопловна команда српске војске.⁴⁶

Школовање и усавршавање српских официра у Француској достигло је врхунац 1910. године. На школовање и усавршавање у Француску упућени су 31. марта 1910: I у Вишу ратну школу – *Ecole supérieure de guerre* артиљеријски поручник Александар Стојановић; II на стажирање у трупу: а) у пешадију: мајор Радомир Аранђеловић (74. *régiment d'infanterie* – Rouen), пешадијски капетан I класе Милан Маринковић (74. *régiment d'infanterie* – Rouen), пешадијски капетан I класе Радомир Миликић (28. *régiment d'infanterie* – S-t Denis), пешадијски капетан I класе Милета Здравковић (43. *régiment d'infanterie* – Lille), пешадијски капетан II класе Василије Луковић (113. *régiment d'infanterie* – Blois); б) у артиљерију: артиљеријски мајор Димитрије Пајић (22. *régiment d'artillerie* – Versailles), артиљеријски мајор Младен Божићевић (32. *régiment d'artillerie* – Orléans), артиљеријски капетан II класе Илија Гвоздић (2. *régiment d'artillerie de montagne* – Nice); в) у коњицу: коњички капетан I класе Војин Чолак-Антић (23. *régiment de dragons* – Vincennes). Одсуство је одобрено коњичком капетану II класе Михаилу Жујовићу (4. *régiment de Hussards* – Meaux); решењем министра војног од 30. маја 1910. одобрено је одсуство за ступање на вишу ратну школу – *Ecole supérieure de guerre*, Paris – коњичком поручнику Мирку Маринковићу.⁴⁷ Решењем министра војног од 27. октобра 1910. године одређени су за војнодржавне питомце, ради упознавања са трупном службом у фран-

⁴⁵ „Конкурс”, *СВЛ*, 5, 1907, 101.

⁴⁶ „Решење министра војног”, *СВЛ*, 4, 1912, 83.

⁴⁷ „Конкурс за школовање у иностранству”, *СВЛ*, 4, 1910, 87; „Решење министра војног”, *СВЛ*, 24, 1910, 572–573.

цуској пешадији, генералштабни мајори Емило Белић, Милан Ђ. Недић, Милутин Д. Лазаревић и Петар Ј. Марковић.⁴⁸

Закључак

Средином 19. века у Француској и Белгији школовао се мали број српских официра, специјалиста за одређене војне области. Углавном су то били генералштабни и инжињеријски официри који су високо образовање стицали на војним школама у Паризу. У Белгији су се усавршавали артиљеријски официри који су се спремали за израду наоружања и прављење барута. У последњој деценији 19. века на школовање у Француску и Белгију отишао је већи број српских официра, међу којима су и они који су се школовали о свом трошку. Највећи број српских официра био је на школовању у Француској у првој деценији 20. века, у време када је Краљевина Србија почела политички да се приближава државама Антанте. Официри који су били на школовању у Француској и Белгији у 19. веку и првој деценији 20. века у великој мери допринели су модернизацији српске војске. У српској војсци и војсци Краљевине Југославије, све до почетка Другог светског рата, био је доминантан француски утицај.

⁴⁸ „Решење министра војног”, *СВЛ*, 39, 1910, 857.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив САНУ, Историјска збирка бр. 7242/VI, Белешке Јована Мишковића

Архив Србије, Државни Савет, 1855.

Архив Србије, МИД, -ПО, 1857, 1892, 1893, 1897, 1898, 1899.

Војни архив у Београду, П-14, К-12, К-22, Ф 1

Писма Илије Гарашанина Јовану Мариновићу, књ. I–II, средио Стеван Ловчевић (Београд, Српска краљевска академија, 1931)

Литература

Алиmpiћ Милева, *Живот и рад генерала Ранка Алиmpiћа*. Београд: Српска краљевска државна штампарија, 1892.

Вуксановић-Анић Драга, *Стварање модерне српске војске. Француски утицај на њено формирање* Београд: Српска књижевна задруга, Војноиздавачки и новински центар, 1993.

„Извештај господину министру војном о великим маневрима у Француској у септембру 1880”, *Службени војни лист (СВЛ)*, 6, 7, 23, 1881.

„Конкурс за школовање у иностранству”, *СВЛ*, 4, 1910.

Љушић Радош, *Кнежевина Србија 1830–1836*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.

Марковић Радосав, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша* Београд: Научно дело, 1957.

Милићевић Милић, *Реформа војске Србије 1897–1900*. Београд: Војноиздавачки завод, 2002.

Поповић Љубодраг, Милићевић Милић, *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије 1862–1918*. Београд: Војноиздавачки завод, 1998.

„Статистика Војне академије”, *Ратник*, књ. III, св. I, 1880.

„Програм за полагање пријемног испита при ступању у вишу школу Војне академије”, *Ратник*, књ. IV, св. XI, 1880.

Татић Урош, „Иполит Монден у Србији. Први боравак (1853–1855)”, *Војноисторијски гласник*, 1 (2013).

Татић Урош, „Иполит Монден у Србији. Други боравак (1861–1865)”, *Војноисторијски гласник*, 1 (2014).

Трговчевић Љубинка, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Службени гласник, Историјски институт, 2003.

„Шиљање официра у стране земље за стручно изображавање”, *Ратник*, књ. II, св. VII, 1879.

Col. Doc. Dr. Slobodan Đukić

Military Academy, Belgrade

e-mail: slobodan.djukic@va.mod.gov.rs

EDUCATION AND SPECIALIZATION OF SERBIAN OFFICERS IN FRANCE AND BELGIUM IN THE SECOND HALF OF 19. AND THE FIRST DECADE OF 20. CENTURY

(Summary)

A handful of Serbian officers, specialists in certain areas of military, were educated in France and Belgium in mid-19. century. They were mostly general staff and military engineering officers, who received high education in military schools in Paris. Artillery officers were given specialized education in Belgium, where they were trained to manufacture weapons and gunpowder. In the last decade of the 19. century a number of Serbian officers were sent to French and Belgian military schools, including those who paid for their education. In the first decade of the 20. century, the majority of officers were schooled in France, during the time in which Kingdom of Serbia began approaching the Entente countries. In this period many Serbian officers of various combat arms and services were conducting their internships in France. Officers schooled in France and Belgium in 19. and the first decade of the 20. century, significantly contributed to modernization of the Serbian Army. French influence in the Serbian army and the Army of the Kingdom of Yugoslavia remained dominant until World War II.

KEY WORDS: *Education of officers in France, Military Academy, Military Literature, Serbian Armed Forces*